

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ

У статті розкриваються особливості формування людського капіталу в умовах впровадження інноваційних процесів, аналізується вплив економічних і соціальних чинників формування людського капіталу в Україні. Така логіка дослідження проблеми пов'язана з тим, що ХХІ століття під впливом науко-технічної інформаційної революції формує нову модель економічного розвитку. Вона обумовлює зменшення ролі матеріальних та ресурсних компонентів суспільного виробництва, підвищує роль людського капіталу. Знання, інформація, продуктивні здібності, талант стають самостійним чинником сучасного виробництва, що забезпечує якісний рівень робочої сили, який повинен відповідати рівню розвитку нанотехнологій та інформаційних технологій. Конкурентоспроможність національної економіки забезпечується за рахунок інноваційних чинників розвитку, підвищення технологічного рівня капіталу, покращення освітньо-професійного рівня населення. Тільки ті економічні системи, що спроможні ефективно реалізовувати свій стратегічний, ресурсний потенціал – людський фактор отримують перевагу в геополітичному просторі. Пріоритетне значення сьогодні набувають стан та якість розвитку освіти, самоосвіти, можливість застосування отриманих знань та компетенцій, ступінь інноваційної активності в країні.

Ключові слова: людський капітал та його складові, детермінанти формування людського капіталу, взаємозв'язок інвестицій в людину з рівнем інноваційної активності, освіта, освітньо-професійний рівень.

В статье раскрываются особенности формирования человеческого капитала в условиях внедрения инновационных процессов, анализируется влияние экономических и социальных факторов формирования человеческого капитала в Украине. Такая логика исследования проблемы связана с тем, что ХХІ век под влиянием научно-технической информационной революции формирует новую модель экономического развития. Она обуславливает уменьшение роли материальных и ресурсных компонентов общественного производства, повышает роль человеческого капитала. Знание, информация, производительные способности, талант становятся самостоятельным фактором современного производства, обеспечивая качественный уровень рабочей силы, который должен соответствовать уровню развития нанотехнологий и информационных технологий. Конкурентоспособность национальной экономики обеспечивается за счет инновационных факторов развития, повышение технологического уровня капитала, улучшение образовательно-профессионального уровня населения. Только те экономические системы, способные эффективно реализовывать свой

стратегический, ресурсный потенциал – человеческий фактор получают преимущество в геополитическом пространстве. Приоритетное значение сегодня приобретают состояние и качество развития образования, самообразования, возможность применения полученных знаний и компетенций, степень инновационной активности в стране.

Ключевые слова: *человеческий капитал и его составляющие, детерминанты формирования человеческого капитала, взаимосвязь инвестиций в человека с уровнем инновационной активности, образование, образовательно-профессиональный уровень.*

In the article peculiarities of human capital formation in terms of the implementation of innovative processes and the impact of economic and social factors in the formation of human capital in Ukraine are analyzed. This logic to study the problem is related to the fact that the XXI century under the impact of science and technology information revolution creates a new model of economic development. It causes the reduction of the role of material and resource components of social production and enhances the role of human capital. Knowledge, information, productive ability, talent become an independent factor of modern production, ensuring quality of labor, which should correspond to the level of development of nanotechnology and information technology. The competitiveness of the national economy is ensured by the innovative development factors, raising the technological level of capital, improve education and professional standards. Only those economical systems that are able to implement its strategy resource potential (the human factor) effectively gain advantage in the geopolitical space. Now the quality of education, self-education, the possibility of implementation of knowledge and competence, degree of innovation activity in the country are taking the priority.

Keywords: *human capital and its components, determinants of human capital formation, interconnection of investment in human with the level of innovation activity, education, educational and professional level.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем формування взаємозв'язку економіки інноваційного типу з якістю людського капіталу обумовлена зростанням обсягів інвестицій у нанотехнології, людський капітал, що виступає економічним підґрунтям конкурентоспроможності країни. Така залежність пов'язана з необхідністю становлення «економіки знань», яка передбачає розвиток інформаційних технологій, дозволяють трансформувати знання в інформацію, ефективно впроваджувати технологічні нововведення для забезпечення підвищення якості людського капіталу.

Аналіз актуальних досліджень. Необхідність пошуку напрямків забезпечення конкурентоспроможності країни за рахунок втілення інформаційних технологій, зростання вагомості знань, умінь і творчих здібностей працівників обумовлюють появу концепцій людського капіталу. Фундаторами її є провідні науковці розвинутих країн – Т. Шульц, Г. Беккер, Г. Боуен, Л. Туроу, Я. Гінбергер та ін. Дослідниками у вітчизняній економічній науці аналізу складових людського капіталу та дії освітньо-професійних чинників його розвитку є такі вчені, як І.К. Бондар, О.А. Грішнова, А.М. Колот, І.С. Кравченко, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, В.М. Петюх, І.Л. Петрова, Є.В. Савельєв та ін.

Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні пріоритетних напрямів механізму формування та розвитку людського капіталу в умовах реалізації інноваційних важелів соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Під людським капіталом розуміють сукупність знань, практичних навичок, творчих здібностей, що сприяють результатам діяльності людини. Його розвиток формується особливостями людини, удосконаленням її якісних рис за рахунок загальної та професійної освіти, інформаційного забезпечення, охорони здоров'я [7].

В Україні створена власна методика визначення рівня людського розвитку, яка передбачає оцінку дев'яти основних аспектів: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут, умови проживання населення, рівень освіти, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку [3].

Потенціал людського капіталу країни визначається перш за все загальною чисельністю населення та його динамікою. На початок 2007 р. кількість населення України становила – 46,646 млн. осіб, а на початок 2016 р. – 42,541 млн. осіб, тобто за останні десять років вона скоротилася на 4,105 млн. осіб. Високим в Україні є рівень смертності: за період з 2007 р. по 2016 р. він зріс з 372,7 до 762,9 тис. осіб [4]. Незадовільне здоров'я населення, висока частка інвалідів, загрозлива економічна ситуація та низький рівень

матеріального добробуту, медичного обслуговування спричинили різке зростання кількості пенсіонерів за інвалідністю. Якщо на початок 2007 р. цей показник дорівнював 152,8 тис. осіб, то на початок 2016 р. – 743,4 тис. осіб, тобто він зріс більше, ніж на 68,2%. Унаслідок цього збільшилась кількість пенсіонерів на 1000 населення з 324 осіб на початок 2007 р. до 876 на початок 2017 р. Частка бюджетних витрат на охорону здоров'я становила у 2016 р. 21,5% (2007 р. – 9,4%) [6].

Напруженою є ситуація на ринку праці, що характеризується відповідним рівнем безробіття. Зайнятість населення в Україні пов'язана з такими проблемами: високий рівень тіньової зайнятості (кількість застрахованих працівників зменшується 2014-2016 рр. з 5,4% до 4,6%); високий рівень економічно неактивного населення працездатного віку – 5 млн. у 2016 р.; низький рівень зайнятих у співвідношенні до всього населення – 41,3% при середньоосвітніх показниках 53,2%; відставання якості робочої сили від потреб економіки (тільки 6,7% облікової кількості штатних працівників (1,3 млн. осіб) охоплюється системою професійної підготовки та перепідготовки; дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили за всіма групами професій, особливо нестача кадрів на високотехнологічних промислових виробництвах (у середньому по Україні наприкінці 2016 року на 1 вакансію претендувало – 6 осіб); суттєвий рівень безробіття серед молоді (у 2016 році безробіття у віковій категорії становив майже – 3,1%) тощо [6].

Важливим детермінантом формування людського капіталу є середньодушові доходи населення, джерелом яких є валовий внутрішній продукт (ВВП). У I кварталі 2017 року доходи населення становлять – 1519,6 млрд. грн., що на 14,2% більше ніж у 2016 р. ВВП трансформується у доходи населення через виплату заробітної плати та соціальних трансфертів. Усі інші канали надходження доходів є менш значущими, нащо вказує структура грошових доходів домогосподарств у 2016 році: оплата праці – 1,7%; доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 2,1%; доходи від продажу сільгосппродукції – 0,8%; пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані

готівкою – 1,2%; грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи – 1,4% [5].

Наявні доходи населення поділяються на споживчі витрати та заощадження, які впливають на формування людського капіталу. Витрати забезпечують споживання необхідних товарів та послуг, формування відповідних житлово-побутових умов життєдіяльності людей, отриманню якісної освіти, використання медичних послуг та культурних цінностей. Заощадження є джерелом нагромадження коштів для підвищення власної освіти, здобуття освіти дітей, культурного розвитку, поліпшення житлово-побутових умов підтримки здоров'я.

Вартісна оцінка нагромадження людського капіталу в частині освіти – знань, навичок, досвіду – може бути виражена у вигляді витрат на освіту. Ці витрати в більшості країн постійно зростають. В Україні державні видатки на розвиток освіти зросли на 0,78% (в 2007 році на освіту виділено 21-24% видатків зведеного державного бюджету, а в 2016 р. – 23,4% видатків зведеного державного бюджету) [5].

Ситуація у сфері освіти та професійного навчання потребує впровадження політики навчання через все життя. Сьогодні Україна за середнім рівнем освіти працівників (за кількістю років навчання) значно відстає від США, Японії. В розрахунку на одного працюючого рівень освіти становить 10 років, тоді як в Японії – 14, в США – 15 років навчання. Стан освіти в Україні, з точки зору витрат на неї в абсолютних цифрах і на одну особу з 2007 по 2016 рр., характеризується скороченням у 1,6 рази [3]. У розрахунку на душу населення у 2016 р. зменшився на 43,6% або в доларах США за ПКС (паритетом купівельної спроможності) у цінах 2007 р. – відповідно з 207,4 до 63,0 доларів США [2].

Дослідження в сфері освіти свідчать, що до кінця другого десятиліття виробничого стажу темпи фізичного та морального спрацювання запасу знань і кваліфікації починають прискорюватися. Це, в свою чергу, означає початок реального знецінення людського капіталу, подібного до знецінення фізичного.

Закінчення трудової діяльності працівника не означає повну амортизацію нагромадженого ним запасу знань і навичок. Амортизація матеріально-речових засобів виробництва будується таким чином, щоб до кінця строку їх служби повністю списати вартість. Прискорене відтворення фізичного капіталу вимагає постійного «виробництва» та оволодіння новими знаннями, що потребує постійне оновлення людського капіталу. В умовах трансформаційної економіки прискорене відтворення фізичного капіталу не може бути фактором, який сприяв би якісному оновленню людського капіталу. Фізичний капітал обумовлює повної заміни, оскільки він не дозволяє продукувати нові знання та здібності. Знання можна уявити як «неживий людський капітал». Для трансформування його в «живий людський капітал» необхідні певні затрати для перетворення цих уявлень у практичні трудові навички. В індустріальному суспільстві ключовими факторами виробництва є праці і капітал, а у постіндустріальному суспільстві – знання та людський капітал. Стратегія розвитку підприємств з урахуванням концепції людського капіталу вимагає зміщення акценту вирішення проблем з використанням неявних людських ресурсів підприємств на створення якісно нових людських ресурсів у виробництві, які мають постійно оновлюватися. Постійні інноваційні зміни вимагають випереджаючий ефект професійного навчання працівників на виробництві [4].

Характеристика детермінантів формування людського капіталу буде більш завершеною, якщо проаналізувати професійно-кваліфікаційну структуру робочої сили. Посилення ролі людини у виробництві викликає необхідність визначення нових підходів до процесів формування кількісного і якісного стану робочої сили. Один з підходів до формування робочої сили є орієнтація на інтелектуалізацію праці, підготовку висококваліфікованої робочої сили на безперервність процесу отримання нових знань, які повинні інтегруватися в систему виробництва [4].

Людський капітал повинен стати основним ресурсом зростання конкурентоспроможності України. Сьогодні зменшились витрати на науково-

дослідні і дослідно-конструкторські роботи, визначається різкий спад кількості поданих патентних заявок, уповільнений ріст загального числа заявок на промислові зразки. Число заявок на промислові зразки зменшились на 1,8%. Зростання загальносвітового числа заявок на промислові зразки відбувається головним чином за рахунок Китаю, де кількість таких заявок виросла на 11,3% [1]. Мотивація творчих працівників до інновацій пов'язана з державною науковою й інноваційною політикою. Головний фінансовий інструмент НТП – визначення розміру та напряму використання коштів з державного бюджету, які визначають розвиток науки, освіти, розробку та впровадження інновацій. У 2016 році фінансування інноваційної діяльності промисловості становило 1,2 млн. грн., що дорівнює 11% від ВВП [4]. В розвинутих країнах держава бере на себе від 20 до 50% національних наукових витрат. Частка коштів, за які фінансують дослідницькі витрати державних витрат за останні 20 років стабільна, становить 6-7% у США, 4-5% у Франції, Німеччині, Великобританії, Італії, 3-5% – у Японії [1].

Майже п'ята частина науковців України працює на закордонні замовлення, 40% загального обсягу нових технологій, необхідних для модернізації вітчизняної промисловості, було придбано за межами України. Таким чином, вітчизняні підприємства підтримують не власну науку, а фактично фінансують закордонних дослідників. Інтелектуальний потенціал країни й до тепер залишається досить потужним. За інтелектом нації Україна посідає 63 місце з 133 країн, (в той час як Фінляндія – 1-е, Канада – 2-е, Данія – 3-є, Австралія 4-е та Швейцарія – 5-е), незважаючи на те, що за останні роки її науково-технологічний потенціал скоротився у 3,5-4 рази. Однак використовується інтелект нації неефективно [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Активізація ролі інноваційних складових економічного розвитку країни, нерозривно пов'язані із розвитком інформаційних технологій, необхідністю підготовки висококваліфікованих спеціалістів, збільшенням витрат на освіту. Підвищення рівня вимог до якості робочої сили під час розвитку сучасних технологій

потребує постійного вдосконалення її знань, умінь, компетенцій, професійної мобільності та конкурентної спроможності. Виникає необхідність систематичної перепідготовки працівників, підвищення їх кваліфікації в рамках кожного рівня професійної освіти.

Доцільно враховувати системний вплив різноманітних детермінант людського капіталу. До їх складових відносять особистісні та ділові характеристики (здоров'я, здібності, мотивація, мобільність), освіту та професійну підготовку (загальні та спеціальні знання, досвід та стаж роботи), культуру (професійну та загальну); інституційну інфраструктуру (інфраструктуру збереження здоров'я, забезпечення освіти та здійснення наукової діяльності, забезпечення зайнятості та соціального забезпечення). З цього приводу доцільно продовжувати дослідження процесів формування та розвитку людського капіталу в напрямках охорони здоров'я та досягнення високого рівня медичного обслуговування, механізму підвищення освітньо-професійного рівня, поширення наукової діяльності та практичне втілення її результатів, формування продуктивної зайнятості, досягнення гарантійного соціального захисту населення з боку держави.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Денисенко М.П. Інноваційний розвиток суспільства на основі інтелектуального капіталу. – Наукові записки серія «Економіка», вип. 23. – 2013. – С. 15-19.
2. Індекс соціального розвитку за 2016 рік. – За даними сайту Deloitte – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/-pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>. – (Дата звернення 10.05.17).
3. Регіональний людський розвиток / Державний комітет статистики України. – К., 2007. – 324 с.
4. Ринок праці: навч. посіб. 2-го вид. перероб. та доп. / Чернявська О.В. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 522 с.

5. Сайт Державної служби статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/04/dop_ses0317_w.zip. – (Дата звернення 15.05.17).
6. Сайт Державної служби статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/so_ek_r_u/soekru_u/s_oekru0317.zip. – (Дата звернення 20.04.17).
7. Schultz Th.W. Investment in Human Capital / Th. W. Schultz // American Economic Review. – 1961. – 51(1). – P. 1-17.